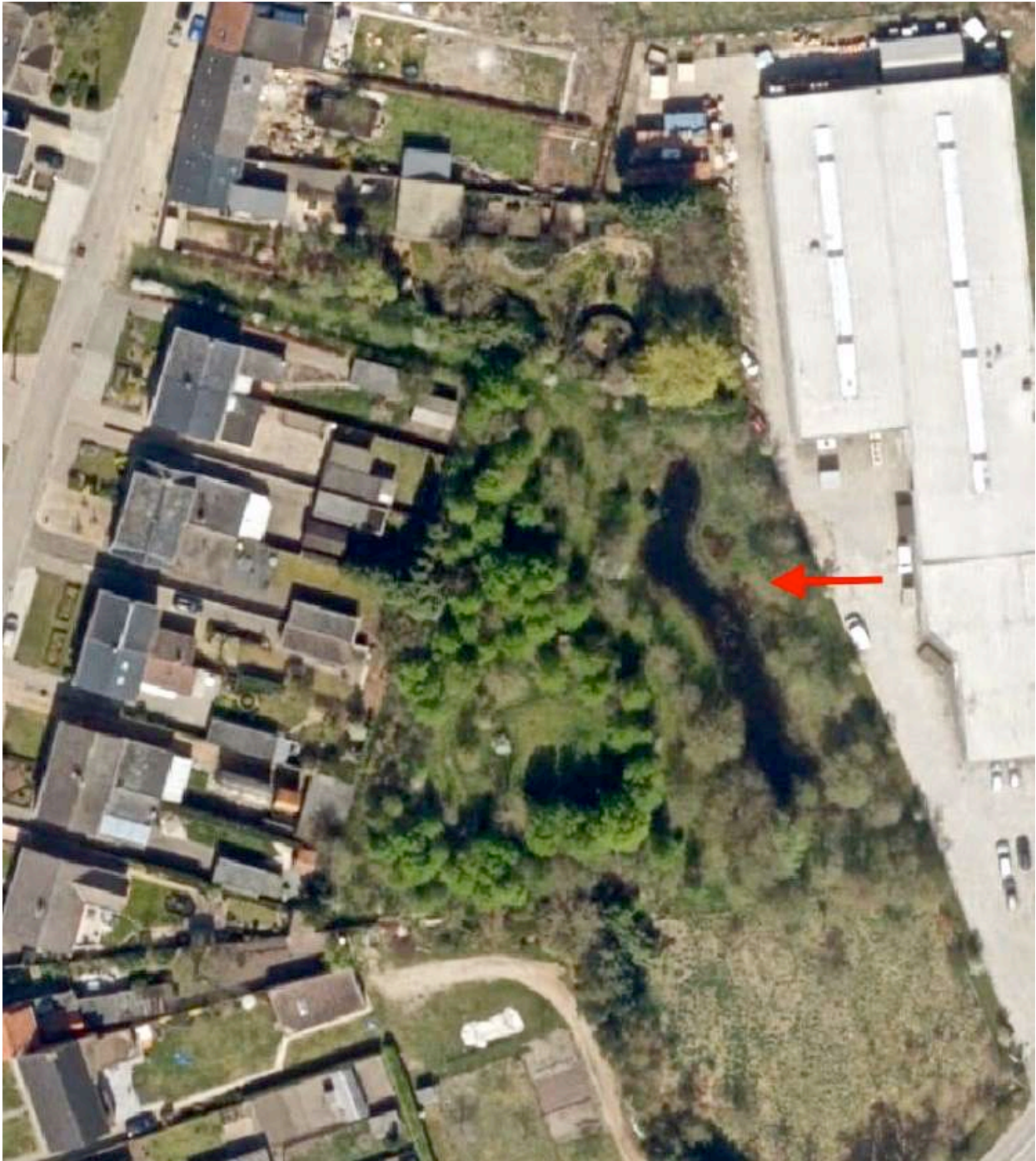

Natuurgebied 'De Ganzenkuil'

Tussen het woongebied van de Kapelstraat en de industriezone Malle bevindt zich een bufferzone waar bebouwing verboden is. Een groot gedeelte ervan, zowat een halve hectare, is eigendom van het OCMW van Malle.

De groene bufferzone tussen de huizen van de Kapelstraat links en het industrieterrein rechts. De donkere vlek is de oude meander van de Delftebeek (zie uitleg en foto's op de volgende pagina's).

Op vraag van de buurtbewoners plantte de gemeente Malle er in 2004 bomen en struiken aan. De bestaande oude meanderkuil werd toen ook iets verbreed en uitgediept als bufferbekken tegen wateroverlast bij aanpalende bureu.

Er bestaat een opname van de boomplantactie, die je kan bekijken op: <https://www.youtube.com/watch?v=BGB3EhFsUm8> (met dank aan Marcel Van Ginckel, zie de link Filmpjes over Westmalle op de website van de Heemkundige Kring).

Na 10 jaar werd in 2014 op vraag van OCMW Malle, met advies van Natuurpunt Voorkempen en hulp van de buurtbewoners, een tweede stap gezet naar een opwaardering van dit natuurgebiedje, dat de naam 'De Ganzenkuil' kreeg naar analogie met het toponiem Ganzenkuyl op historische kaarten.

Op 30 november 2014 vond een behaagactie plaats en volgden nog meer struikplantingen.

De voorbije twee lentes kon dankzij de steun van Regionaal Landschap De Voorkempen en de Groendienst van de gemeente Malle het open grasland ingezaaid worden met een bloemenmengsel voor bijen en vlinders, wat telkens een mooie bloemenweide opleverde.

De depressie is de oude bedding van de Delftebeek; die werd bij de aanleg van het industrieterrein verlegd en gedeeltelijk overwelfd. (foto Wim Vochten, 27 augustus 2015)

Ook dit voorjaar hoopt men op bloemenpracht, want Natuurpunt wil samen met de buurtbewoners het natuurgebiedje graag voorzien van een bijenhotel, een rustbank en twee informatieborden. Met de steun van het schepencollege en GALM (Gemeentelijke Adviesraad voor Leefmilieu in Malle) en van Regionaal Landschap VK en Natuurpunt VK is de inhuuldiging ervan gepland op zaterdag 10 juni 2017.

In natte tijden vervult het natuurgebied zijn taak als bufferzone. (foto Stanny Correwyn, 21 januari 2015)

In het droge bufferbekken was in de zomer van 2015 een zeer diverse spontane begroeiing te zien. De grote kattenstaart, de grote wederik, de gele lis enzovoort bloeiden welig. (foto Wim Vochten, juli 2015).

De naam 'Ganzenkuil'

In het najaar van 2014 stelde Wim Vochten de volgende vraag aan de Heemkundige Kring:

'Ik heb een vraag aan de heemkundige kring over de Ganzenkuil in Westmalle, waar ik zelf woon.

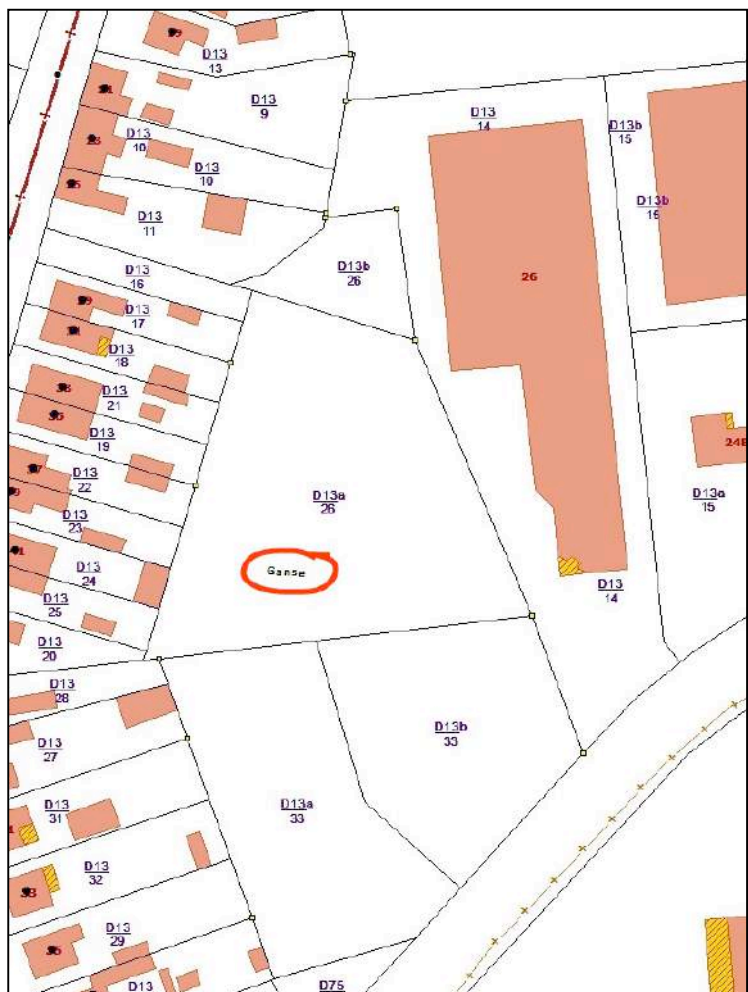
Nu 30 november wordt er een beplanting- en behaagactie gepland op een stukje OCMW bufferzone hier vlakbij tussen de Kapelstraat en de industriezone (zie bijlage: Kadasterplan Westmalle nummer D13a/26). Hier staat duidelijk de naam 'Ganse' op. Dit [grondstuk] was al eens aangeplant in 2004 maar de Gemeente (OCMW-raad) en wij van Natuurpunt willen het terug opwaarderen voor en met de buurt en het ook wat meer bekendheid geven.

Nu was onze vraag of op de toponiemenkaart van Malle dit stuk ook zo is aangegeven, en vooral of jullie iets meer weten over de geschiedenis van de Ganse of Ganz/senkuil hier?

Er was hier ooit wel een Ganseputhoeve, dacht ik, dat witte hoevetje dat momenteel is afgebroken maar terug in het nieuwe gebouwencomplex van de artsenpraktijk wordt geïntegreerd, als nieuw dan, op de hoek van de Ganzenkuil en de Antwerpsesteenweg?

Daar er in het gebiedje ook echt een lange strook depressie (lange diepe kuil) aanwezig is, zouden we het 'De Ganzenkuil' kunnen noemen en eventueel kunnen verwijzen naar een stukje geschiedenis op het nog te plannen infobord.

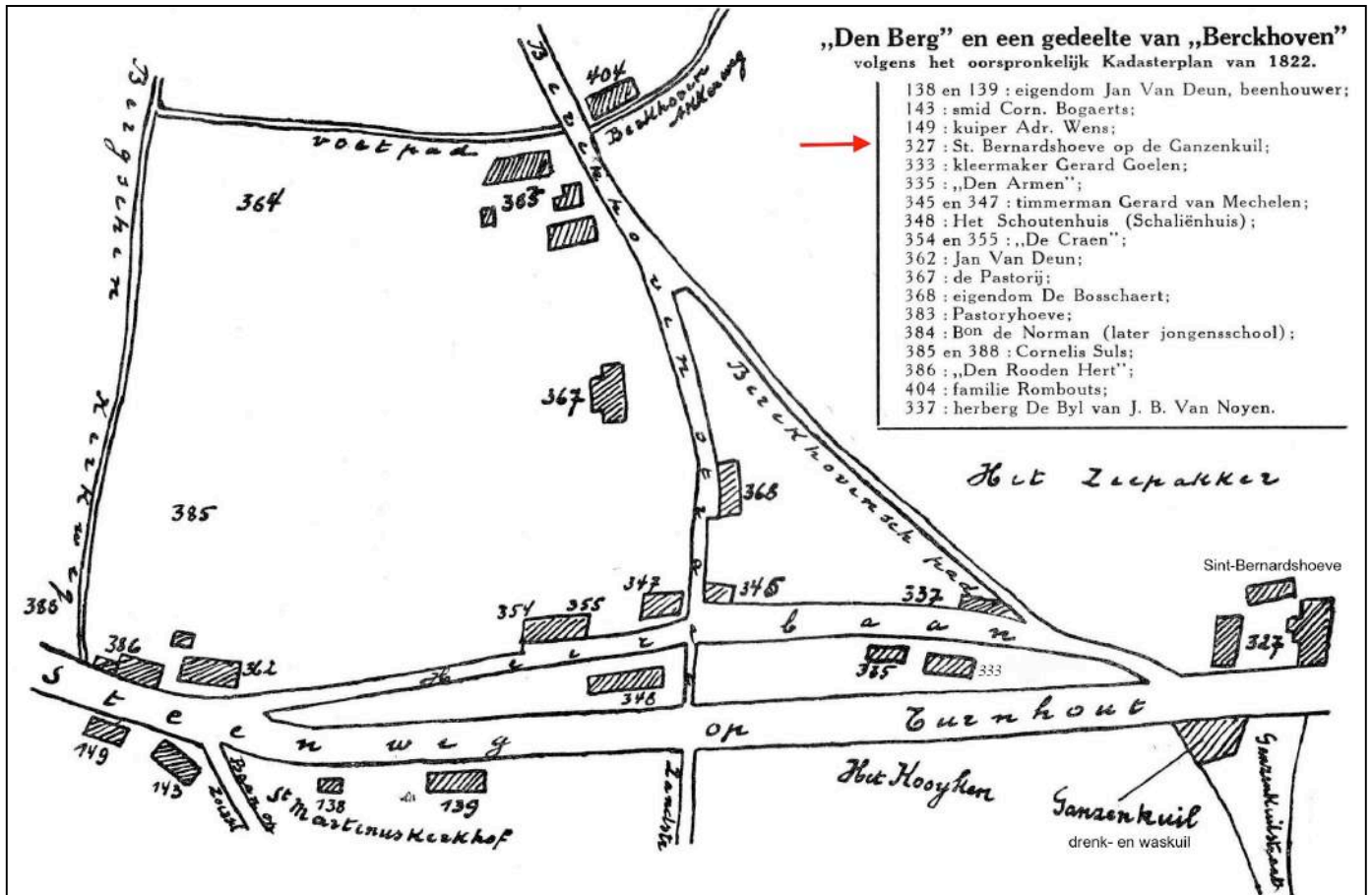
Wil je het voor ons eens bekijken en laat je me iets weten?'

Zulke vragen zijn spek voor onze bek en er werd dan ook vrij snel gereageerd. Met enkelen zochten we materiaal bijeen, waaronder de uitvoerige beschrijving **Westmalle voor 100 jaar** van Jules Bolckmans, gepubliceerd in *Oudheid en Kunst* van 1955.

Daarin vermeldt hij omstreeks 1850 een 'drenk- en waskuil' die 'Ganzenkuil' werd genoemd¹. Hij spreekt echter ook over een gehucht met dezelfde naam (p. 61: *Het huysblock en het lant genaemt het bunder op den gansen putte*).

Op p. 77 publiceert hij een kaart met de 'Ganzenkuil' (een drenkplaats) aan het begin van de 'Ganzenkuilstraat' en met de 'Sint-Bernardshoeve op de Ganzenkuil' (nummer 327). Als Bolckmans het bij het rechte eind heeft, dan slaat de naam zowel op een kuil als op een gehucht (dat dan vlak bij de kuil lag).

Jules Bolckmans tekent de situatie 'volgens het oorspronkelijk Kadasterplan van 1822'.

De Berckhovenstraat en de Zandstraat zijn herkenbaar; het Berckhovensch pad is de huidige Paalstraat.

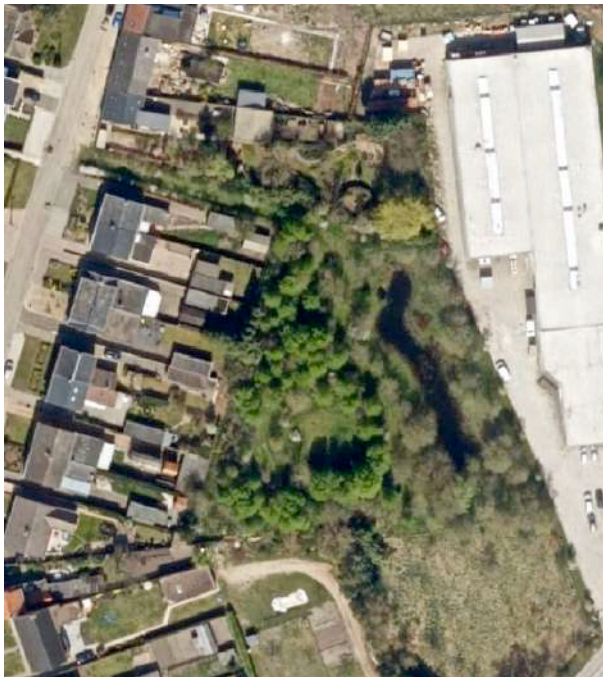
De oude 'heerbaan' liep achter het dorpspleintje en door het Bergstraatje (zie p. 8-10)

Die kuil behoorde tot de 'vroente' (de grond die de heer aan het dorp verpandde, en waar alle dorpingen gebruik van mochten maken). Een kuil was meestal een gegraven put vlak bij een openbare weg, waar het vee kon drinken en waarin de gewassen van het veld gespoeld konden worden. Of de naam echt iets met ganzen te maken had, is helemaal niet zeker. Ganzen en varkens mocht men vroeger drijven of hoeden, koeien bleven op stal en de schapen op de hei. De ganzen werden gebruikt om het gras kort te houden en

¹ Bolckmans p. 72: *De Ganzenkuil: was eertijds een drenk- en waskuil. De verbreding van de Schaggebeek in het dorp tegen de Heirbaan, doet vermoeden dat daar insgelijks een drenkkuil was uitgegraven. Zo waren er te Westmalle twee zulke kuilen: een westwaarts en een oostwaarts van het oude centrum, dat op 'Den Berg' was gelegen.*

als voedsel. Ze mochten grazen op de 'vroente' en langs de weg of de beek. Om de ganzen de gelegenheid te geven een plonsbad te nemen was de beek of een plas in de weg voldoende. Daar werd geen 'kuil' voor gegraven.

Omdat er op de oude kaarten (Atlas der Buurtwegen van 1843 (AdB), Vandermaelenkaarten (VdM) van 1846-1854) geen kuil of put te bekennen valt, namen we in eerste instantie aan dat de depressie waarover Wim Vochten praat, misschien wel de lokatie van de Ganzenkuil was. Agnes Smits formuleerde op Wims vraag een eerste antwoord, waarbij het mogelijk geacht werd dat de depressie wel degelijk de oude ganzenkuil was. De depressie op de plaats van het kadasterplan van Westmalle, sectie D perceel 13a/26, staat echter aangeduid met de naam 'Ganse'² en is in feite de oude bedding van de

De donkere vlek is de oude meander van de Delftebeek.

Delftebeek, die voor een deel de grens vormt met Oostmalle. De beek is verlegd en gedeeltelijk overweld bij de aanleg van het industrieterrein. Op de oude kaarten vind je de meander terug, maar wat opvalt is dat er geen openbare weg in de buurt komt. Een kuil die door iedereen gebruikt kon worden lag zeker niet daar waar alle jaren de beek het omliggende land overstroomde en zijn slib afzette. Dat waren gronden waar de beemden lagen: natuurlijk bemeste hooilanden. Die waren zelfs van april tot oktober afgesloten, 'bevrijd'! Bolckmans vernoemt in die omgeving, zuidwaarts van de Kapelstraat, 'een parcheel lants genaemt den Manspolder achter het capelleken (Kapel van de Heilige Engelbewaarder of Engelenkapel)' en 'een parcheel hijpolder ofte opgebroken erve den Jan Sijssenspolder' (p. 64), dus duidelijk 'natte' gronden.

Dit noopte ons om de hele zaak nogmaals te bekijken. Er was trouwens nog meer materiaal voorhanden: vooral het **Kaartboek van de Sint-Bernardsabdij van Hemiksem 1666-1671** (KB). Dit boek toont de 'Ganse-put-hoeve' in Westmalle in 1646 en beschrijft alle percelen grond die deel uitmaken van de hoeve, gelegen aan de 'herbaene van Turnhout'. Bovendien vinden we ook nog een tekening en beschrijving van een grondstuk 'de Lazarye': *'Tegenover de hofstede van dese hoeve ende het weycken n° 1 leyt een kleyn stukken erven, uyt de straet voor desen gegraeven, dat daer naer een lazarye is geweest, ende nu met eycken plantsoen beset, komt ons clooster toe; hebbende noordt de straete ... groot synde met den kant [= houtkant, haag] ten noorden 8,5 roeden.'*

² De namen van de gehuchten op de kadasterplannen werden vastgelegd bij het opmaken ervan rond 1835. Het waren de namen die toen in gebruik waren.

Kaartboek van de Sint-Bernardsabdij:

detail van de Ganse-put-hoeve in 1646 en enkele van de percelen grond die erbij hoorden.

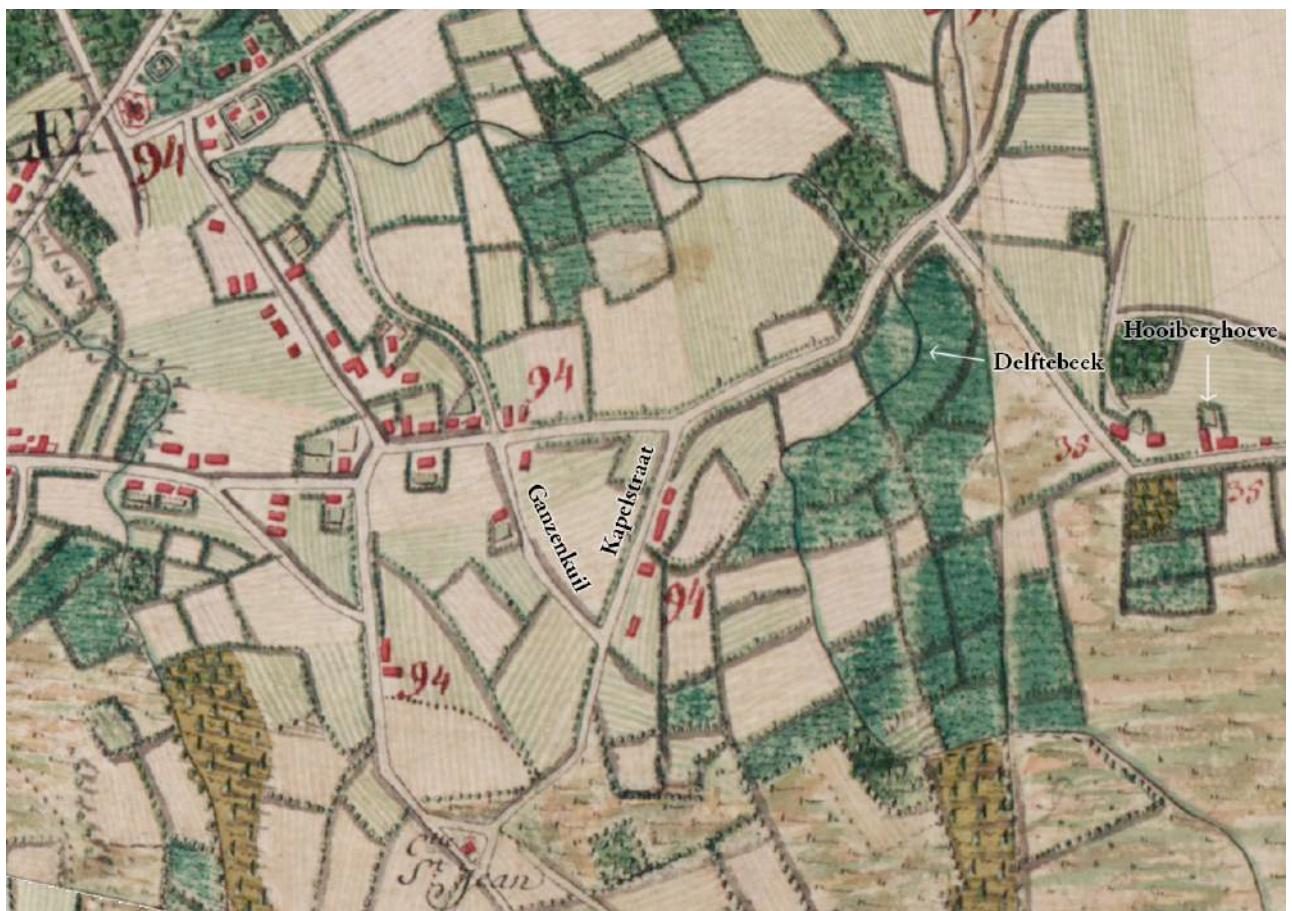
Recente straatnamen en de ster werden door HK Malle aangebracht. De ster duidt de plaats aan waar zich nóg vroeger de lazarije bevond (uitleg op p. 11). Aan de overkant van de straat zien we de gebouwen van de Sint-Bernardshoeve, met daarbij o.a. 'den hof met den boogaert (1) en het weyken achter de schuere (2)'.

De tekening van landmeter Adam De Crissere stelt ons in staat ze perfect te situeren op de moderne kaarten. Dat hebben we dan ook gedaan met als basis de stafkaart van 1935 waarop het reliëf duidelijk aangegeven is, de percelen afgelijnd zijn en de oude loop van de Delftebeek getekend is. Hierop hebben we getracht de situatie van voor de aanleg van de Antwerpsesteenweg weer te geven (zie bovenaan p. 10).

De AdB- en de VdM-kaarten tonen de steenweg waarvan de bedding door het dorp van Westmalle al in 1805 klaar was (Bolckmans p. 18 en 19). De AdB-kaart toont echter nog duidelijke resten van het oude tracé van de 'heerbaan' (als perceelgrenzen), en de kaart van Ferraris (1772-1778) stelt ons in staat het oude trace te reconstrueren. Het huidige 'Bergstraatje' is de oude heerbaan en ook de Berckhovenstraat (verlengde Zandstraat) en de Paalstraat zijn echt oude straten. De huidige Leopold III-laan en de Zeepakker lopen dwars door de gronden van de Ganse-put-hoeve van 1646 en vinden we dus niet terug op de Ferrariskaart, wél de Ganzenkuil en de Kapelstraat.

Kaart Vandermaelen 1846-1854

Ferrariskaart 1772-1778

Bolckmans tekent in zijn artikel een kaart van dit gebiedje (zie p. 5) en situeert de 'Ganzenkuil', de drenkplaats, in de hoek ten zuiden van de heerbaan (de nieuwe Antwerpsesteenweg) en ten oosten van de (huidige) Ganzenkuil(straat), waar beide straten bij mekaar komen. Op de VdM- en de AdB-kaarten staat daar vlakbij het hoevetje ingetekend dat in 2014 afgebroken werd. Er is geen kuil te bekennen. Het is echter best mogelijk dat die verdween bij de aanleg van de bedding van de nieuwe steenweg, begin 19de eeuw.

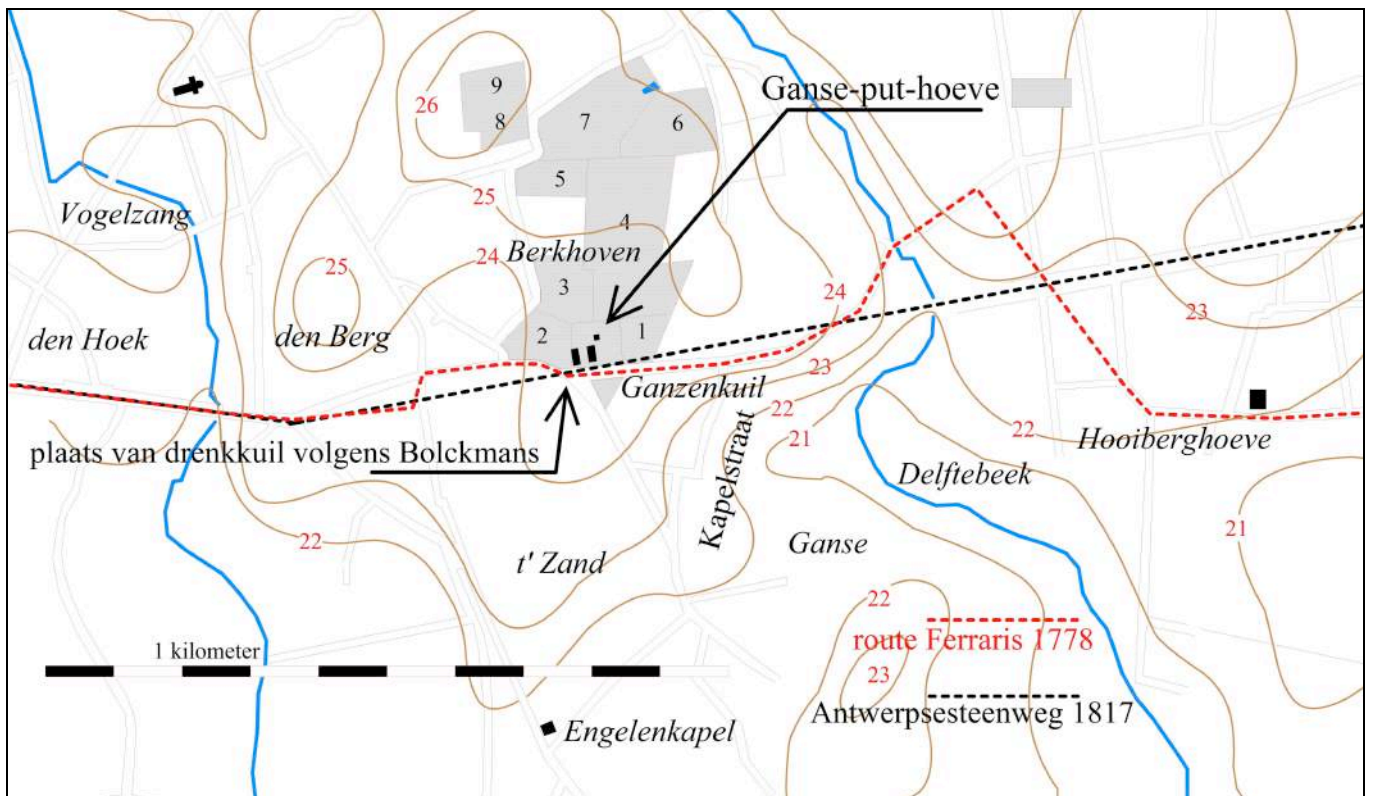
Ferraris toont het hoevetje ook. Een nauwkeurig onderzoek van de Ferrariskaart levert ons echter ook geen drenkplaats op. De Ferrariskaart was in essentie een militaire kaart. Een drenkplaats voor de paarden was interessante informatie voor legers die onderweg waren. In Oostmalle vinden we er zo verscheidene terug, vooral in de dorpskern. In Westmalle slechts één, maar niet op de plek die Jules Bolckmans aanduidt.

De tekening in het Kaartboek van de Sint-Bernardsabdij toont op de positie die Bolckmans aanduidt een plantsoen van bomen, mogelijk zelfs een hakhoutbosje. Er staat geen verklaring bij, maar het is zeker geen was- en drenkkuil.

Omdat we op de oude kaarten geen bewijzen terugvinden van een kuil in de buurt van het (afgebroken) hoevetje moeten we Bolckmans dus maar gewoon geloven. Maar als er zich op die plaats effectief een drenk- en waskuil bevond die Ganzenkuil werd genoemd, dan is de meander in de Delftebeek dus niet 'de Ganzenkuil'.

Atlas der Buurtwegen 1843-1845: de heerbaan en de hoeves aan de Ganse-put

Stafkaart 1935, Nationaal Geografisch Instituut (bewerkt door Leo Van Herwegen)

Laat ons even teruggaan naar de vragen van Wim.

Hij is van mening dat het afgebroken hoevetje (Ganzenkuil nr. 3, kadaster Westmalle sectie B nummers 21b/3 en 20n) de oude Ganse-put-hoeve was. **Dit is onjuist.** Ook Jan Vorrsselmans en Kristin Matthyssen vergissen zich in hun artikel over de afbraak van het huisje (*Gazet van Antwerpen*, 10 september 2014). **De Ganse-put-hoeve lag er net tegenover, aan de andere kant van de Antwerpsesteenweg**, en verdween waarschijnlijk om plaats te maken voor de Leopold III-laan. Een postkaart van A. Mortelmans met de titel 'Steenweg naar Oostmalle. Ganzenkuil' illustreert het woonhuis ervan in het begin van de 20ste eeuw. Het was een veel groter gebouw dan de keuterboerderij die openbaar verkocht werd op 6 november 2012.

Oude hoeve, Ganzenkuil 3 (foto Stanny Correwyn, 17 september 2012). Ze werd afgebroken in september 2014.

De Sint-Bernardshoeve of de Ganseputhoeve rond 1900. We kijken in de richting van Oostmalle.

De naam zelf, 'Ganzenkuil', is niet met zekerheid te duiden.

Een voor de hand liggende uitleg is dat de kuil aan de heerbaan als plonsvijver voor de ganzen diende wanneer de bengels ze door het dorp dreven. Dit lijkt echter weinig waarschijnlijk. Zulke openbare kuilen werden ook als drenkplaats en als wasplaats voor veldvruchten gebruikt. De dorpsgemeenschap zou het niet toelaten dat de ganzen de boel onderscheten. Waarom dan de kuil naar de ganzen noemen?

Het zou logischer zijn de kuil een naam te geven die hem situeert in het landschap en die een kenmerk opgeeft dat niet veranderlijk is, zoals bijvoorbeeld 'de kuil aan de Sint-Bernardshoeve'.

Dat is waarschijnlijk wat men nu net gedaan heeft. Tussen de Ganzenkuil(straat) en de Kapelstraat, langs de zuidzijde van de heerweg, vermeldt het Kaartboek de 'lazarije' die tegenover de weide van de Ganse-put-hoeve gebouwd was en die, toen ze niet meer in gebruik was³, omgevormd werd tot een eikenplantsoen. Het grondstuk was eigendom van de Sint-Bernardsabdij in 1646. In het Turnhoutse stadsarchief vinden we bepalingen uit de stadskeuren terug die betrekking hebben op de zieken (leprozen) die in lazarijen verbleven:

'1550 – Melaatse mannen of vrouwen, alsmede hun echtgenoten mogen niet in de huizen van andere mensen komen. De melaatsen dienen er twee aan te duiden die mogen gaan bedelen en wandelen. Zij dienen een lootje op de boezem te dragen. Zij mogen in de stad gaan bedelen 's maandags en vrijdags. De andere dagen mogen zij de gehuchten bezoeken. De huizen mogen zij niet naderen dan 'ter zoeyen toe' (zoe: straatgoot of greppel) en waar geen zoeyen zijn op zeven voeten van het huis. De melaatse mensen, die van liefdadigheid leven, moeten wonen in de gemeenschappelijke lazarije. Wanneer zij sterven komt hun bezit aan de lazarije, zijn er kinderen, dan komt de helft aan de kinderen.' (www.stadsarchiefturnhout.be/turnhout-in-jaartallen)

In Westmalle waren gelijkaardige regels van kracht. Het contact met de erg besmettelijke zieken werd angstvallig vermeden. De melaatsen moesten hun komst melden door met een ratel te kleppen en meestal waren specifieke kentekenen op de kledij verplicht. De lazarije, waar de paters van de Sint-Bernardsabdij de dienst uitmaakten, lag dan ook aan de grens van de bewoonde kom, ten oosten van 'de Berg' en aan de zuidkant van 'de Berckhoven' (berg-hoeven).

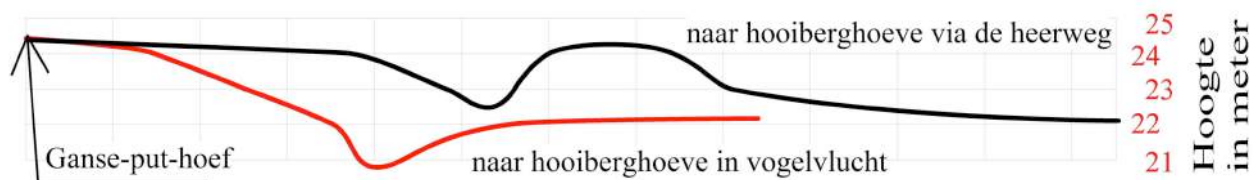
De bewoonde kom van Westmalle situeerde zich op de hogergelegen gronden tussen de heerbaan, de kerk en het kasteel en de Scherpenberg. Vanaf de Bruelbergen in Oostmalle strekt zich een opeenvolging van oude duinen uit die in Oostmalle eindigen bij 'de Hooiberg' en in Westmalle beginnen met 'de Berg' en stoppen bij 'de Scherpenberg'.

De hoogteverschillen tussen heuvels en dalen verlopen zacht behalve op één plek. Net aan de rand van het dorp, ten zuidoosten van de Ganse-put-hoeve, loopt een vrij steile afdaling van 'de Berg' naar de bedding van de Delftebeek. Over slechts 200 meter zak je zowaar 4 meter dieper, een helling van 5%. Als je met een kar of kruiwagen zo'n helling neemt, word je dat gewaar. De inwoners van Westmalle hebben de heerbaan dan ook langs een tracé gelegd met minder scherpe hoogteverschillen. Ik heb dit geïllustreerd op de stafkaart door het traject vanaf de deur van de Ganse-put-hoeve naar de Hooiberghoeve via de heerbaan én in vogelvlucht uit te zetten. In vogelvlucht is het uiteraard korter, maar je moet 2 meter dieper zakken om daarna aan de deur van de Hooiberg te kunnen staan. Het geeft je een duidelijk beeld van het niveauverschil dat door de Delftebeek veroorzaakt wordt.

De 'zonk' in het landschap zal meer dan waarschijnlijk ook een naam gehad hebben: 'de Put' lijkt mij aannemelijk, zeker als daarnaast 'de Berg' ligt.

---

³ Melaatsheid en pest verdwenen uit onze contreien omstreeks het einde van de 16de eeuw. De lazarijen en pesthuizen werden omgevormd tot ziekenhuis of verdwenen.

Nu blijkt dat het woord 'ganse' in het Oudnederlands 'herstel, genezing, gezondheid' betekent. Het is dus best mogelijk dat de 'Ganse-put-hoeve' (zoals ze volgens de oude boeken van de Sint-Bernardsabdij genoemd wordt) de hoeve was die aan de put (het dal in het landschap) bij de plaats van genezing gelegen was. De openbare kuil die ook bij de 'ganse' lag, heette dan 'ganse-kuil'. Put en kuil zijn synoniemen en zullen dus gemakkelijk in mekaars plaats gebruikt zijn. En van 'ganse' maak je al snel 'ganze' wanneer het onderwerp van het woord (de lazarije) al meer dan een eeuw verdwenen is en het woord in onbruik geraakt is.

Wanneer we aannemen dat 'ganse' als aanduiding voor de lazarije gebruikt werd, dan laten 'ganse-kuil' en 'ganse-put-hoeve' zich gemakkelijk verklaren.

Het blijft natuurlijk allemaal speculatie. Het woord 'waarschijnlijk' komt het meest voor in boeken over toponymie. Maar ondanks al deze bedenkingen lijkt de naam voor het nieuwe natuurgebiedje toch wel toepasselijk: het ligt op de bodem van de kuil in het landschap die naast de lazarije begon.

De put of kuil is nu in ere hersteld, en de lazarije is herboren in de nieuwe Groepspraktijk Ganzenkuil. Na enkele eeuwen ligt alles dus terug op zijn plaats!

In de gebouwen van de artsenpraktijk Ganzenkuil bleef de vorm van de afgebroken hoeve behouden. Het boerenhuis werd heropgebouwd volgens het origineel concept.
(foto Marcel Van Ginckel, 27 september 2015)